

Migranternes erindringer om håndtering af racisme i og uden for skolen i 1980'erne:

FRA 'GRØNJAKKERNES BYTTE' TIL SKOLEDRILLERIER

AF JIN HUI LI

INTRODUKTION

Siden 1970'erne har den danske folkeskole haft fokus på at inkludere børn af migranter i skolen, f.eks. via national lovgivning om oprettelse af modtagelsesklasser for nyankomne elever¹ eller særlige sociale tiltag på skoler i bestemte 'migranttætte' områder. Både de faglige dimensioner af migrantelevers skolegang og de sociale aspekter såsom at have venskaber på tværs af 'kulturforskelle' er blevet vægtet i skolen. Denne artikel fokuserer særlig på, hvordan migrantelever erfarede de sociale aspekter i skolen i relation til den racisme, de oplevede i deres lokalsamfund (f.eks. at blive drillet i skolen pga. hudfarve og udseende eller at blive jagtet af 'Grønjakkerne' i og uden for skolen). Artiklen bygger primært på oral history-interviews² med tidligere migrantelever, som ankom til den danske folkeskole i 1980'erne. Artiklen belyser folkeskolens håndtering af racisme ud fra et (tidligere) elevperspektiv – et perspektiv, som hidtil har været negligeret i den historiske forskning i folkeskolens modtagelse og uddannelse af migrantelever. Artiklen undersøger, hvordan migrantelever erfarede de sociale aspekter i skolen i relation til den racisme, de oplevede i deres lokalsamfund, og hvordan deres oplevede racisme bliver central del af skolens kønnede-racialiserede socialisering og skoling af migrantelever.

MIGRANTELEVERS ERFARINGER MED DRILLERIER OG CHIKANE I FOLKESKOLEN

Siden 1970'erne har den danske folkeskole haft fokus på at inkludere børn af arbejdsmigranter og flygtninge i skolen via politikker og interventioner, f.eks. via national lovgivning i 1976 om oprettelse af modtagelsesklasser for nyankomne

1 Odde 1974.

2 Perks and Thomson 2016.

elever efter københavnsk model³ eller særlige sociale tiltag i skoler i bestemte 'migranttætte' områder.⁴ Skolen adresserede ikke kun de faglige dimensioner af migrantelevers skolegang. Også de sociale aspekter såsom at have venskaber på tværs af 'kulturforskelle' blev vægtet i skolen allerede fra 1970'erne.⁵ Samtidig vidner beretningerne fra fire migrantelever i artiklen fra Fremmedarbejderbladet i 1975 under overskriften "Sådan er det at gå i skole" om, at migrantelever ofte blev drillet i skolen i 1970'erne.⁶ Det var ikke kun en velkendt problematik blandt skolefolk, men også blandt socialrådgiverne, der arbejdede med migrantelever og -familier. Blandt andet blev elevernes deltagelse i modersmålsundervisning i tyrkisk i Farum og Værløse fremstillet som et forebyggelsesmiddel mod skoledrillerier af socialrådgiveren Ellen Schultz Jørgensen.⁷ I dette oral history studie af tidligere migrantelevers skoleerindringer fra 1980'erne til 1990'erne er drillerierne også et centralt og tilbagevendende emne, som tidligere migrantelever kredser om. De tidligere migrantelever i studiet beretter, at 'drillerierne' som oftest var af racistisk karakter og var en daglig del af deres skolegang. Det spænder fra at blive drillet i skolen pga. hudfarve og udseende til helt konkrete erfaringer med at blive jagtet af 'Grønjakkerne' i og uden for skolen. 'Grønjakkerne' var en undergruppe af nynazister og skinheads fra starten af 1980'erne.⁸ På tværs af de indsamlede historiske erindringsinterviews er der stor forskel på, hvordan mandlige og kvindelige deltagere oplevede racisme og drillerier i og uden for skolen. De mandlige tidligere migrantelevers erfaringer er præget af fysisk vold, mens de kvindelige tidligere migrantelever oplevede racisme og drillerier på mere subtile og verbale måder. Derfor undersøger jeg i denne artikel migrantelevers oplevede racisme i og uden for skolen gennem spørgsmålene:

Hvordan erfarede migrantelever de sociale aspekter i skolen i relation til den racisme, de oplevede i deres lokalsamfund, og hvordan bliver migrantelevers oplevede racisme en central del af deres socialisering i skolen, hvorigennem kategorierne race og køn sammenvæves?

Denne artikels ærinde er derfor at beskrive, hvordan migrantelevers erfarede oplevelser med racisme i og uden for skolen blev håndteret af skolen. Dette gøres ud fra et (tidligere) elevperspektiv – et perspektiv, som hidtil har været negligeret i den historiske forskning i folkeskolens modtagelse og uddannelse af

3 Clausen 1982: 23-49.

4 F.eks. Vognmandsmarken Skoles studieture til daværende Jugoslavien beskrevet i Hjemmet og skolen nr. 63, særnummer om fremmedsprogede elever, 1973

5 Se f.eks. Fremmedarbejderbladet 1975.08.12.

6 Fremmedarbejderbladet 1975.08.12.

7 Fremmedarbejderbladet 1976.04.13.

8 Pedersen 2019.

migrantelever.⁹ Artiklens primære kilde er oral history-interviews med tidligere migrantelever, som ankom til den danske folkeskole i 1970'erne, 1980'erne og 1990'erne. Det er elever, som i medierne, policy-dokumenter og pædagogiske praksisser er blevet betegnet med en række overlappende kategorier.¹⁰ Kategorien 'migrantelever' dækker både børn af migrantarbejdere og af flygtninge, da skolevæsnet ikke har skelnet mellem de to kategorier.¹¹ I denne artikel laver jeg et nedslag i 1980'erne, da beretningerne om racisme fra migrantelever, der ankom i 1980'erne, fremtræder eksplicit i deres erindringer, på trods af at racisme ikke var et specifikt emne for interviewene.

KØNNED E RACIALE ERFARINGER FRA TIDLIGERE MIGRANTELEVER I STØRRE HISTORISK KONTEKST

De kønnede raciale erfaringer fra tidligere migrantelever skal forstås i lyset af den større historiske kontekst. I 1980'erne sås en stigende racisme og fremmedhad til migranter i det offentlige rum og debatter.¹² Et nedslag i år 1985 viser, at der blev rapporteret et stort antal begivenheder relateret til "raceuro" i medierne.¹³ Heriblandt kan nævnes konflikten i Kalundborg i juli, hvor 300 unge efter en byfest angreb et tidligere hotel, hvor der var indlogeret iranske flygtninge,¹⁴ utallige historier om Grønjakker og deres konfrontationer med flygtninge og indvandrere,¹⁵ sagen om forgiftet chokolade, der blev sendt til Københavns amtsborgmester Per Kaalund – ifølge B.T. formentlig af racister for at illustrere deres misfornøjelse med Kaalunds trusler om at boykotte taxifirmaer, der ikke ville hyre indvandrere,¹⁶ modstanden i den sønderjyske by Øster-Højst mod, at iranske flygtninge skulle huses på det lokale gæstgiveri,¹⁷ samt bombeattentaterne i København i juli mod den jødiske synagoge¹⁸ og sigtelserne mod to tv-folk for at viderebringe Grønjakkers racistiske udtalelser¹⁹ og ikke mindst sagen om en mand fra hjemmeværnet, der prøvede at skyde to iranere på gaden i Haderslev.²⁰ Desuden blev der i 1986

9 Øland 2012.

10 Buchardt 2016.

11 Buchardt 2016.

12 Madsen 2004.

13 Madsen 2004.

14 F.eks. Jyllands-Posten: "Politiet i Kalundborg kritiserer TV-Aktuelt" 5/8-1985; "Flygtninge i knivslagsmål i Kalundborg" 17/8-1985.

15 BT: "Racister dømt for brandbombeangreb" 1/10-1985; "Raceuro i Istedgade" 3/10-1985; "Finder våbenlager hos racister" 4/10-1985; "Racist: Våbnene skulle bruges mod gæstearbejderne" 5/10-1985.

16 Politiken: "Dræbende gift i chokolade til toppolitiker" 23/8-1985.

17 Politiken: "Adgang forbudt til landsbyidyl" 3/6-1985.

18 Politiken: "Hvorfor hader de os" 23/7-1985.

19 BT: "TV-folk sigtes for racisme" 6/9-1985; "TV-chef afhørt og sigtet for racisme" 17/9-1985.

20 Ekstra Bladet: "Den hæslige racisme – tillæg til Ekstrabladet" 3/8-1985.

ført en anti-Flygtning 86-kampagne ledet af bl.a. sognepræsten Søren Krarup, der indrykkede en reklame i Jyllands-Posten under overskriften "Nej, ikke en krone" med henvisning til Flygtning 86-indsamlingen, der fandt sted i oktober samme år.²¹

Modsat var der også stemmer i den offentlige debat primært fra NGO'er (som f.eks. Kirkernes Raceprogram og Indvandrerne Fællesråd i Danmark), der talte mod den stigende racisme. Her blev der argumenteret for, hvordan racisme var en trussel mod det danske samfund og demokrati. Kirkernes Raceprogram, som blev oprettet i 1969 som del af initiativet for Kirkernes Verdensråd, lagde særlig vægt på de subtile og strukturelle former for racisme.²² De udgav temahæfter til bekæmpelse af racisme i kirkerne og samfundet, bl.a. "Tre indlæg om racisme" i 1985 og "Rejs hjem din hund" og "Tal dansk din hund" i 1992.²³ De sidste to nævnte publikationer lagde særlig vægt på, hvordan folk kunne tage part i racistiske handlinger uden at tænke sig selv som racister.²⁴ I rapporten *Indvandrerne forslag til løsning af deres problemer i Danmark* forholdt Indvandrerne Fællesråd i Danmark (IFD) sig kritisk til skolepolitikken i 1980.²⁵ Navnlig kritiserede de, at de hidtidige tiltag ikke tog nok hensyn til det "sprog", den "viden" og de "erfaringer", migrantbørnene kom med, og som man kunne bygge videre på. IFD foreslog f.eks. at gøre modersmålsundervisningen obligatorisk, og at danskundervisningen burde gives som et fremmedsprog for indvandrere. Rådet udtrykte i denne sammenhæng frygt for, at "indvandrerbørnene kommer til at udgøre en ny tabergeneration," primært fordi skolen ikke havde noget solidt tilbud til dem. IFDs rapport angav i forlængelse heraf, at det ville være ildeset, at det danske samfund skabte en sådan tabergeneration: "Dette vil i de kommende årtier i så fald skabe så megen racisme og social uro, at man i sandhed kan tale om en tidsindstillet social bombe."²⁶ Disse kritikpunkter flugter godt med modstemmerne fra den pædagogiske verden til den stigende racisme i offentligheden. Her havde universitetslektor Jacques Blum sammen med journalisten Lene Frøslev udgivet bogen *Racisme på dansk* i 1986,²⁷ der særlig rettede sig mod unge danskere. Antropolog og modtagelsesklasselærer Inger Clausen adresserede sammen med kultursociolog og lektor Christian Horst disse racistiske problematikker gennem forskellige udgivelser om antiracistisk og interkulturel undervisning i modtagelsen af mi-

21 Jyllands-Posten: "Nej, ikke en krone" 21/9-1986; Ekstra Bladet: "Faderen, Sønnen og Fæteren" 26/9-1986.

22 Kirkernes Raceprogram 1972.

23 Kirkernes Raceprogram 1972; Svane Hansen 1992a; Svane Hansen 1992b.

24 Vertelyte 2021.

25 Indvandrerne Fællesråd i Danmark 1980.

26 Buchardt 2016.

27 Blum i samarbejde med Frøslev 1986.

grantelever og for majoritets elever.²⁸ Disse rettede sig særlig mod undervisere af fremmedsprogede elever. Men samtidig blev antiracistisk undervisning defineret som et spørgsmål om at uddanne majoritetsunge i spørgsmål om tolerance som en modreaktion mod de stigende 'etniske fordomme' og den diskrimination, som migrantelever oplevede fra deres kammerater og lærere i skolen.²⁹ Inger Clausen var fortaler for antiracistisk undervisning af majoritets elever, der rettede sig mod deres fordomme og mangel på tolerance, som der var pædagogisk behov for at intervenere imod. Antiracistisk indsats er her forstået som en indsats for at oplyse om situationer og omstændigheder, hvor danskere og det danske samfund undertrykker indvandrere og flygtninge gennem fordomme og diskrimination.³⁰ I Inger Clausens bog er racisme forstået som noget, man kan (af)lære, og antiracistisk og interkulturel undervisning er værktøjer, der bruges til at aflære racisme. Disse udgivelser blev også brugt til at efteruddanne undervisere af fremmedsprogede elever, hvilket skete gennem den organiserede landsforening for undervisere af fremmedsprogede elever (LUFÉ, der blev oprettet i 1979 som faglig forening under Danmarks Lærerforening og i 1986 skiftede navn til UFE).³¹ UFE var i samarbejde med f.eks. Foreningen af Modersmåls lærere (FML) og gennem 1980'erne aktiv ift. at indsamle og skabe viden om undervisningen af elevgruppen. De to foreninger var op gennem 1980'erne forkæmpere for undervisningsmidler til den såkaldte tosproglige og tokulturelle uddannelse. Det kan f.eks. ses i Enghøj Skolen i Hvidovre Kommunes forsøg med såkaldte "tokulturelle klasser". Modellen bestod i at samle større grupper af f.eks. tyrkisktalende elever i klasser sammen med elever med dansk og andre modersmål med henblik på at bruge elevernes modersmål aktivt i skolegangen ved hjælp af bl.a. lærere, der også talte tyrkisk.³²

METODOLOGISKE OVERVEJELSER

Den primære kilde for denne undersøgelse er 28 oral history-interviews med personer, som ankom som børn til det danske uddannelsessystem i 1970'erne til 1990'erne. Oral history er både kilden og metoden til at indsamle og fortolke de historiske erindringsinterviews. Disse personer blev rekrutteret via opslag ophængt på Nørrebro omkring Blågård's Plads og delt via sociale medier samt gennem folk, som allerede havde deltaget i interviewene. Indsamlingen af historiske erindringsinterviews er skabt via interaktion mellem forsker og informant gennem interviewet. Interviewene blev foretaget i 2019 og 2020. Interaktionen bar

28 Clausen 1982; Clausen 1985; Clausen 1986; Clausen & Horst 1987.

29 Clausen 1985.

30 Clausen 1986.

31 Buchardt 2016.

32 Buchardt 2016.

meget præg af, at jeg som forsker selv har været migrantelev i 1990'erne og var meget forstående over for deres erfaringer og udviste sympati med deres oplevelser. Dette gjorde, at rummet for interviewet var grundet i en slags 'samhørighed', da jeg gennem mit kropssprog og mine verbale anerkendelser af deres erfaringer indikerede en genkendelse af deres fortællinger. Interviewene fandt sted i informantens hjem, på et offentligt bibliotek eller en café. Interviewene varede 1-2,5 timer. Gamle billeder fra skoletiden var nogle gange en del af interviewet – hvis informanten havde nogle. Informanterne havde gået i skole i forskellige geografiske områder i Danmark, som strækker sig fra det urbane til landlige områder. Med oral history-interviews med elever fra den periode, som de pædagogiske politikker og interventioner rettede sig imod, bliver det muligt at undersøge de sociale forhold og processer i dybden. Tidligere migrantelever, steder og institutioner er i denne artikel i de fleste tilfælde nævnt ved deres rigtige navne (med informanternes samtykke). Det skyldes dels, at disse steder og institutioner kan indgå i historisk dokumentation af, hvordan skoling af migranter reelt foregik i praksis, og dels kan studiet ved at fremskrive migranternes historie med deres rigtige navne give stemme til de mennesker, hvis 'almindelige' erfaringer normalt ikke bliver hørt i standardhistorie.³³ I denne artikel argumenterer jeg for, at tidligere migrantelevers erfaringer med skolegang kan sige noget om centrale dele af skolens praksis, da eleverne udgør en stor del af skolens praksis. Det vil sige, at jeg belyser de pågældende sider af skolepraksis, som de tog sig ud fra et migrantelevperspektiv. Denne analyse afdækker således ikke hele praksissen med skoling af migranter, men nærmere, hvordan praksissen tog sig ud fra et migrantelevperspektiv, hvor racialisering indgik som en vigtig del af deres oplevelser. Artiklen går i dybden med processer via fire cases. Disse er valgt på baggrund af, at de kan skabe forståelse for og visualisere mønstrene i, hvordan migrantelever erfarede de sociale aspekter i skolen i relation til den racisme, de oplevede i deres lokalsamfund, hvorigennem kategorierne race og køn sammenvæves.

I forhold til de fire valgte cases, som artiklen går i dybden med, er Naveed et pseudonym, mens Jasin, Gulcan og Ramaa er nævnt ved deres rigtige navne. Dette betyder, at navne og steder i Jasins, Gulcans og Ramaas tilfælde er rigtige, mens navne og detaljer, som gør Naveed genkendelig, i hans tilfælde er sløret eller erstattet med pseudonym.

Oral history kan beskrives som interviews, der indfanger fortiden (historie) og fortiden, som den tager sig ud i nutiden (erindringerne).³⁴ Den historiske del refererer til historiske begivenheder og personlig historie. Erindringer skal således

33 Perks and Thomson 2016.

34 Bak 2016.

forstås som en aktiv proces af meningstilskrivning snarere end en række passive facts. I relation til oral history bliver erindringer om specifikke begivenheder i fortiden skabt og genskabt i nutiden i relation til de aktuelle 'behov' i nutiden og indgår som interaktioner med de psykosociale aspekter af autobiografiske livshistorier såvel som reaktioner på dynamikkerne i interviews.³⁵ Samtidig er det vigtigt at huske på, at erindringer af fortiden er selektive, består af fraktioner og ikke nødvendigvis er stabile. Dette betyder, at når man arbejder med oral history-interviews som materiale, indebærer det multiple lag af tid. Fortiden i erindringerne, fortiden fortolket gennem livserfaringer, der er gjort siden. Nutiden skal forstås i lyset af fortiden samt den forestillede fremtid qua erindringerne, som er fremkaldt og processeret. Disse lag er flettet ind i hinanden og tages derfor i betragtning, når jeg analyserer på tidligere migrantelevers erindringer om skolens håndteringer af drillerier og racisme – spørgsmålet om erindringer om specifikke begivenheder vedrørende racisme og drillerier i fortiden skabt og genskabt i nutiden i relation deres livserfaringer.³⁶ Oral history som metode har derfor både kapacitet til at skabe og belyse historiske narrativer som spændingsfeltet mellem de subjektive og de sociokulturelle dimensioner af erindringerne.³⁷ Men hvordan disse erindringer skal fortolkes og læses ind i et større historisk billede, kræver et teoretisk fundament og valg af analytiske greb til at åbne disse erindringer med.

TEORETISK GROUNDING OG ANALYTISK GREB TIL AT ÅBNE MATERIALET MED

For at forstå og fortolke narrativerne omkring migrantelevers erfaringer med racisme vil der først og fremmest blive præsenteret et analytisk begreb om racisme i relation til den historiske brug af racebegrebet i dansk kontekst. Og dernæst skal der ses på, hvordan kategorien køn kan begribes analytisk i relation til spørgsmål om race. Til trods for, at brugen af racebegrebet officielt 'stoppede' efter anden verdenskrig i mange europæiske lande, vidner oral history-intervjuene i dette studie netop om, at spørgsmål om racialisering og racisme fortsat var en social realitet. Racialisering skildrer de sociale processer, hvor igennem grupper af mennesker tilskrives raciale betydninger: Betydninger, der bygger på stereotype forestillinger om en person eller en gruppe af mennesker på baggrund af denne persons eller gruppes fysiske udseende.³⁸ Racisme defineres som den negative effekt, racialisering har gennem diskrimination på baggrund af forestil-

35 McLeod 2016.

36 McLeod 2016.

37 McLeod 2016.

38 Myong 2007.

lede racialet minoriserede fysiske træk og udseende.³⁹ I denne artikel tales der ikke race som en biologisk realitet, men som historisk social realitet for de mennesker, der oplever at blive minoriserede gennem racialisering.⁴⁰ I denne artikel er fokuset særlig på, hvordan racialisering udspiller sig, når den interagerer med kønnede processer. Her trækkes på tænkning fra 'intersektionalitet'-tilgangen. Med intersektionalitet går man analytisk til værks ved at fokusere på, hvordan flere sociale kategorier er på spil på en gang.⁴¹ Det vil sige, at der fokuseres på, hvordan forestillinger om racialiserede karaktertræk sammenkobles med andre kategorier såsom køn, klasse og alder.⁴² Ligesom med racekategorien begribes kategorien køn analytisk via fokus på det relationelle i kønskonstruktionen og en afstandstagen til det biologiske.⁴³ Således arbejdes der med sociale kategorier såsom køn og race som noget, der gøres i sociale relationer (med reelle konsekvenser) frem for noget iboende.⁴⁴ Det, der belyses i denne artikel, er de historiske realiteter og konsekvenser af de pædagogiske praksissers måde at håndtere migranternes oplevede racisme på – hvor igennem race sammenkobles med køn. Således kan artiklen ved at zoome ind på skolens håndtering af racisme fra et elevperspektiv kaste lys på, hvordan kønnede racialiseringsprocesser har fundet sted i skolen for migrantelever. Dette vil bidrage til nye aspekter af 1970'erne og 1980'ernes klasserumsforskning, der viste pigernes position som usynlige og drengenes som synlige.⁴⁵ Altså hvordan disse kønnede (u)synligheder bliver til, når de vikles sammen med race. Ydermere tilføjes racespørgsmålet som et ekstra lag til 1970'er-studier, der viser, at køn og klasse interagerer, at køn udtrykker sig klassespecifikt og vice versa.⁴⁶ I denne artikel er det sammenvævning mellem race og køn, som er i fokus, mens analyser af race og klasse er blevet belyst i en tidligere artikel andetsteds.⁴⁷

KØNNEDE-RACIALISEREDE ERFARINGER MED RACISME

På tværs af de interviewede tidligere migrantelever er det interessant at se, hvordan racisme har haft en stor betydning i deres skoleerfaringer. En gennemgående tendens er, at de tidligere elever oplevede at have været overladt til sig selv i forhold til håndtering af racisme og drillerier. I det følgende viser jeg gennem fire

39 Skadegård 2017.

40 Osanami Törngren 2018; Li & Yang 2022.

41 Collins & Bilge 2016.

42 Li 2021.

43 Connell 2002.

44 Myong 2005.

45 Kristiansen 1980; Larsen & Bjerrum Nielsen 1982; Pedersen & Frimodt-Møller 1983.

46 Willis 1977.

47 Li 2021.

eksempler, hvordan køn og race sammenvæves og får betydning for migranternes erfaringer med skolegang.

DRENGENES ERFARINGER: JASIN OG NAVEED

Jasin ankom til Danmark fra Sri Lanka i 1987, da han var syv år. Hans familie fik asyl i Danmark pga. borgerkrigen. Han gik på Høje Kolstrup Skole i Abenraa. Han gik i modtagelsesklassen i ca. et år med andre migranbørn fra Vietnam, Sri Lanka og Iran. Det var en kombinationsordning: De skulle være i modtagelsesklassen, indtil de kunne forstå nogenlunde dansk (et par måneder), og derefter skulle de langsomt sluses ind nogle timer i den ordinære klasse (2. klasse) og nogle timer i modtagelsesklassen (ofte dansktimerne). De første par måneder i modtagelsesklasse husker han som en god tid med den omsorgsfulde lærer Lene. Om overgangen fra modtagelsesklasse til den ordinære klasse fortæller Jasin:

Jasin: Ja, også at de får to mørke [elever red.] ind, som de har set før jo, ikke

I: (pause) Var det noget, du kunne mærke på?

Jasin: Ja ja dét ... der har været meget af dét der, i starten af 87, der.

I: Kan du huske nogle eksempler?

Jasin: Der ... jeg kan huske et eksempel efter skolen, der fik man øh tæsk af nogen, der hed Grønjakker og Rødjakker, fordi man var mørk. Og man var syv år og forstod ikke sproget jo. Og de følte sig jo øh, de havde fremmedhad, fordi man kom og tog deres ... ting og alt sådan noget. Så det var indtil, man forsvarede sig selv og så skulle lære sproget og sådan noget. Lære sproget, så kunne du forsvare dig med sproget. Det kan du jo ikke i starten jo. Og så, dine forældre vil ikke rejse ned, for der var krig og sådan noget, så man er nødt til at blive her, og så er man nødt til at gøre et eller andet for ... at altså blive accepteret. Man kunne ikke blive ved at få tæsk hver eneste dag. Så det var rigtig hårdt dengang.

I Jasins erindringer om overgangen til den ordinære klasse bliver det tydeligt, at Jasin racialiseres gennem sin mørke hudfarve. Det havde en stor betydning for, hvordan han blev modtaget i skolen og i skolegården. Han blev fysisk chikaneret af 'Grønjakkerne' i en alder af syv år. Han kunne ikke forsvare sig i starten hverken fysisk eller verbalt, da han ikke kunne sproget. Som han husker det, havde han ingen andre muligheder, for hans forældre kunne ikke rejse tilbage til Sri Lanka. Det virkede, som om han ikke havde andre valg end at lære at blive accepteret ved

at lære sproget. Det var rigtig hårdt for Jasin. Hans forældre var magtesløse, og skolen tog let på tingene, på trods af at de var klar over problemet.

Jasin: Og så skoleinspektøren, han fandt ud af det eller fik vide eller sådan noget, så fik de [Grønjakkerne red.] bare, lige skæld ud, altså (...) Nej der er ikke nogen der kunne gøre, for der var konflikter over det hele jo, ikke.

Jasins oplevelse var, at han selv måtte klare sagerne med racisme og chikane i skolegården, og at skolen ikke rigtig tog det seriøst. Dette selvom skolen ikke kun havde et par elever med migrantbaggrund, men en del – nok til at kunne have en modtagelsesklasse. Grønjakkerne gik faktisk også på skolen. Jasin beskriver, at Grønjakkerne var de større børn i hans skole, som var skoletrætte. Han 'mistede' tiltroen til, at racisme var noget, som kunne håndteres og bekæmpes i skolen med hjælp fra lærerne. I stedet skulle han lære at forsvare sig selv, da det ikke nyttede noget at sige det til lærerne på skolen. På den måde oplevede han, at skolen negligerede den racistiske chikane, der foregik på skolen. Her lærte Jasin at skulle klare og forsvare sig selv både verbalt og fysisk.

Jasin: Jo jo det holdt op, efter, når man selv begyndte og så bare at slå tilbage igen. Men så kom man jo op til skoleinspektøren, fordi man have slået og skulle eftersidning og sådan noget. Men så holdt det op, fordi så fandt man ud af, hvis han så slår tilbage, så skal man nok ikke (...) I skolen var der også. Selv i klassen var der også nogle gange, så var der en, der kunne finde på at sige "dit sorte svin" eller sådan noget. Så blev man sur og rejste man sig op og slog ham eller et eller andet. Så der har hele tiden været det dér.

Den fysiske chikane stoppede kun, efter at han havde lært at slå igen, mens den verbale chikane fortsatte i skolen. Det betød dog, at Jasin ofte fik eftersidninger, da han kom op at slås med Grønjakker i de større klasser. På den måde blev han af skolen rammesat som ballademageren. En anden strategi for Jasin var at blive venner med sine hvide danske kammerater. For det kunne betyde færre drillerier og mindre racisme fra klassen.

Jasin: Så det var rigtig hårdt dengang, fordi der har været rigtig meget fremmedhad også fordi, øh, der i Åbenrå, det her Kolstrup, det kaldte de ghetto (...) Indtil man så kom i klassen og lærte danskere

at kende og så fik en dansk ven. Men det tog lang tid at... (pause)
dengang tog det lang tid.

Skolernes indsatser for, at børnene skal lege på 'tværs af kultur', opleves gennem migrantbørnenes erindring som noget, migranteleverne higede efter for at kunne håndtere racisme i skolegården – for at finde sig 'allierede' blandt klassekammeraterne til at kunne forsvare sig med.

NAVEED

Lignende fortællinger finder jeg hos Naveed. Naveed kom sammen med sin familie til Danmark i 1984, da han var 11 år. De var flygtet fra krigen og revolutionen i Iran. Mens de ventede på at få opholdstilladelse i en mindre by i Jylland, kunne Naveed og hans bror ikke blive indskrevet i folkeskolen. Hans forældre, som arbejdede som lærere og skoleforstandere i Iran, kunne ikke holde ud, at børnene ikke gik i skole. De fik børnene indskrevet på en privat international skole i stedet. Her gik de i skole i fire år. Den internationale skole lå i hjertet af folkeskolen og delte skolegård med folkeskolen. Naveeds oplevelser af chikane i skolegården ligner Jasins og mange andre migrantdrenge, som gik i skole i 1980'erne; nemlig at de mødte Grønjakkerne som en del af den daglige skolegang og havde fysiske konfrontationer med dem.

Naveed: Så det vil sige, det problem, jeg stødte på, var, at vi havde konstant ballade med Grønjakker på den her skole. Og af en eller anden grund, fordi jeg så mest voksen ud, så ender jeg i den position, at det var mig, der altid tager forhandlingerne med de her drenge. Så min hverdag i skolen gik faktisk ud på at forhandle om, at vi ikke kom til skade. I fire år, mens vi var der. Øh, det var så den ene side af sagen. Men da presset blev for meget, så ville vi jo ikke bakke ud selv, altså både mig og min bror, vi kunne noget karate, så vi kom i skolen, og, og pointerede at: "Hør lige her, hvis I går til os, så får I jo tilbage". Men det, der skete, er, at jeg kom i karambolage med lærerstaben. Og dér kom det kulturelle, så i stedet for, at de spurgte ind til, hvad problemet er med de børn, der gerne ville lave noget [ballade red.] i skolen, altså dem, der gerne ville ty til vold. I stedet får vi bare en skideballe af læreren. Jeg kommer jo fra en kultur, på forhånd, hvor, hvor jeg er vant til, at hvis jeg får en skideballe, så kigger man ned i gulvet, fordi det er, det er den rette måde at, at, at agere over for voksne. Men det kan han [læreren red.] jo ikke lide,

det bliver han ekstra provokeret af ... fordi jeg kommer fra en anden skolekultur øh, i Iran, og det er så en privatskole, jeg gik i som barn.

Naveed husker, at han prøvede verbalt at forhandle sig ud af den chikane, han oplevede fra Grønjakkerne. Men når det ikke lykkedes dem at komme ud af chikanen verbalt, måtte de ty til vold – heldigvis kunne han og hans bror noget kampsport. Han husker, at en af slåskampene blev opdaget af lærerne. Ligesom Jasin blev Naveed ikke 'læst' ordentligt af de danske lærere: De kunne ikke se, at han blev udsat for racisme. Og det gjorde noget ved hans tillid til skolesystemet – han føler sig svigtet af systemet i høj grad. Desuden oplevede han, at lærerne ikke forstod, at migranteleverne havde andre forudsætninger for at forstå deres nye skolekon tekst. Denne racistiske chikane holdt heller ikke op, da Naveed og hans bror flyttede skole, da familien flyttede til Sønderjylland.

Naveed: Altså, vi taler om dybt racistiske mennesker [naboerne red.], du ved, sådan nogle 'rednecks', altså, hvor de stod sådan her ind ad vinduet, "nå hvem er de", og det synes jeg jo nærmest er pinligt at fortælle om i dag altså, 'what the fuck', altså.

I: Hvordan var skolen så? Gik I så i 9. klasse dér?

Naveed: Ja, skolen var så, at min bror skulle starte i 8. igen, jeg skulle starte i 9., det var anbefalingen. Og, øh, det første, der sker, det er [stilhed], at vi støder på en flok drenge, som påbegynder en snert af mobning, som vi til at starte med ikke kan genkende. Men vi var begge to, vi kunne jo sådan lidt 'martial arts', så vi var sådan ret, vi, vi havde haglet... hvad hedder det, slå os fra, og vi var jo mors drenge, altså hvis du så billeder af os, så var vi pinde i luften, så vi var på ingen måder sådan store eller 'buff' eller, overhovedet ikke.

I: Ja. Gjorde lærerne noget særligt for at modtage dig?

Naveed: Ikke en skid. Ikke en skid.

Her skulle de igen tage konfrontationer med nogle større drenge i skolegården, som ville slås med dem pga. deres hudfarve. Naveed erindrer, at de ikke søgte hjælp hos lærerne, men måtte klare det selv. Naveed og andre migrantdrenge oplevede af racistisk vold blev tolket ind i, at 'drenge jo bare er drenge', og det, at de kom op at slås, var ikke noget nyt på skolen. På den måde blev oplevelsen med racisme tolket ind i en drengesocialisering i skolen. Dette blev meget centralt for, hvordan Naveed og andre migrantdrenge forstår og fortolker deres skolegang, når de ser tilbage på den: At skolen ikke forstod dem og negligerede den racisme,

de blev udsat for. Det kom også til at betyde noget for deres faglighed, da de tit blev læst af lærerne som nogle ballademagere og fagligt svage.

PIGERNES ERFARINGER: GULCAN OG RAMAA

Til forskel fra drengene oplevede pigerne drillerier og racisme i 1980'erne som mindre fysisk og mere verbal og subtil. For eksempel beretter Gulcan, som gik i skole på Østerbro i København, at hun næsten ikke oplevede drillerier eller racisme på selve skolen, men hun husker at blive jagtet af Sortjakkerne på legepladser. Gulcan kom til Danmark fra Tyrkiet, da hun var et år i 1977. Hendes far kom til Danmark som en del af gæstearbejderprogrammet nogle år forinden. I 1983 begyndte hun på Rosenvænget Skole. Gulcan oplevede ikke udtalt racisme i sin folkeskoletid, dog husker hun alligevel, at hendes gode veninde med marokkansk baggrund blev drillet pga. sin hudfarve. Men dengang tænkte hun ikke over, at det var racisme. Det er først, når hun reflekterer tilbage, at hun bliver bevidst om det – særlig gennem sine erfaringer fra HF-tiden. Ej heller kobledede hun dengang det at blive jagtet på legepladser af 'Sortjakkerne' med sit fysiske udseende eller den stigende fremmedfjendskhed i 1980'erne.

Gulcan: Hvor vi blev jagtet et par gange rundt [af Sortjakkerne red.], du ved, hvor man tænker shit, hvad, altså, hvad havde vi gjort? Øhm, der tror jeg egentlig ikke, det gik op for mig, at det havde noget med min hudfarve at gøre.

Gulcan giver udtryk for, at hun havde en tryk og god folkeskolegang, men erfaringer fra HF-tiden med racisme og diskrimination fik hende til at tænke på sin folkeskoletid i et andet lys. På HF blev racialiseringsprocesserne tydelige for hende, da ikke-hvide elever blev behandlet på en anden måde i skolen. Lærerne var heller ikke i stand til at håndtere diskussioner om indvandring og lod derfor nogle migrantelever i stikken, da de ofte skulle forsvare, at de havde lige så legitime grunde til at bo i Danmark som deres hvide klassekammerater. I hendes erindringer ser vi, at HF ikke kun negligerede racisme, men i en vis udstrækning også var med til at reproducere den. For eksempel fortæller Gulcan, at hendes samfundsfagslærer bad hende om at holde foredrag om, "hvordan hun er blevet så velintegreret."

Gulcan: Fordi han blev vores samfundsfagslærer, historielærer det andet år ... og dér havde jeg været de der 18 år eller sådan noget, ikke? Han spurgte, om jeg ville være med til sådan en, hvor jeg skulle lave foredrag, og hvor jeg bare tænkte ...

I: Ej hvor voldsomt (overrasket).

Gulcan: "For hvad", du ved, ikke. "Jamen du ved, du klarer dig rigtig godt og er velintegreret", og jeg tænkte bare, "ja skulle jeg ikke være det?"

I: Ja (griner), ja hvad havde I forventet?

Gulcan: Ja jeg tænkte bare, "hvad mener du, velintegreret?", du ved. Jeg tror, det var omkring de der 16-17 år, det gik op for mig, at jeg skulle være anderledes. At det, det her ikke var mit land agtig, du ved. Det var dér som sådan, du ved, jamen du kommer ikke herfra, du er fra Tyrkiet. Og det var sådan lidt, "hvor er du fra?", "hvad mener du, Østerbro". Du ved, ikke? Nej jeg synes, det gik op for mig, de spurgte mig, hvor jeg var FRA, ikke ... Øhm og det der med at blive valgt til og valgt fra ... for ens etnicitet. Det var sådan lidt wow.

Gulcans erindringer om sin HF-tid vidner om, at hendes oplevelser med racisme var anderledes end migrantdrengenes oplevelser. Selvom hendes oplevelser med racisme ikke var fysiske, har de stadig stærk indvirkning på hendes skolegang og selvforståelse samt hendes identitetsprocesser i barndom og ungdom. For Gulcan var det først i HF-tiden, at det gik for hende, at hun "skulle være anderledes". På HF blev hun mødt af et stærkt andetgørende blik gennem den racialiserede fortælling om, at hun var god nok, selvom hun så anderledes ud – hvilket spørgsmålet "Hvor er du fra?" indikerer. Lærerne på HF mødte hende som en slags rollemodel for den "velintegrerede" migrantelev. Det gjorde hende utilpas, da selve italesættelsen af hende som velintegreret implicit indbefattede, at hun havde behov for en indsats for integration. Generelt var der på hendes HF en meget udtalt 'indvandrerdebat', som gjorde, at tilstedeværelse af migrantelever ofte blev til genstand for diskussion. For eksempel beretter Gulcan om en hændelse blandt mange, hvor hun diskuterede med andre fra sin klasse i en historietime om, hvorvidt gæstarbejdere "bør tage hjem", efter de mister deres job. Hun husker, at lærerne ikke var særlig gode til at facilitere debatten, og migranteleverne blev hængt ud som outsiders, der ikke tilhørte samfundet; nogen, som "nassede" på samfundet og i stedet burde "tage hjem."

RAMAA

For Ramaa er det netop også den verbale racistiske chikane og de til tider subtile former for racisme, som er på spil i og uden for skolen. Ligesom Jasin ankom Ramaa til Danmark som tamilsk flygtning fra Sri Lanka. Hun var otte år og ankom i 1986 sammen med sin familie. I 1987 fik familien tildelt en bolig i et kommunalt rækkehus i Gjellerup ved Herning sammen med andre tamiler. Hun startede i den lokale skole med modtagelsesklasse sammen med 15-20 andre tamilske børn.

Her var hun et par måneder, inden hun blev overflyttet til en ordinær klasse (4. klasse) for at deltage i idræt og andre fag, mens hun stadig var tilknyttet modtagelsesklasse i dansk. Hun husker den første tid i Herning, hvor hun blev verbalt chikaneret af Grønjakkerne efter skole på vej hjem.

Ramaa: I Gjellerup, i Herning øh men jeg kan ikke huske skolens navn øh, og vi var mange øh, det var sådan et rækkehuskvarter, hvor vi var øh, hvor vi var bosat flere øh familier i et rækkehus for eksempel, ikke? Øhm og der var Grønjakker, kan jeg huske. Og de råbte af os, nede ved Spar ... Jamen det var dem, der var øhm, hvad hedder det, højreradikale. Øh, og fordi vi var mange i samme område, så vi fyldte jo rigtig meget i gadebilledet. Øh, og det var kommunale leje- øh ejendomme, så det var derfor, vi var øh placeret dér. Og, så de var ikke så glade for ... os. Og de råbte af os og antastede os. Ikke noget fysisk men bare verbalt. Dét, det kan jeg huske, at det, det var faktisk sådan meget, meget mærkeligt, fordi hvorfor skulle man øh ... vi var, altså vi var børn.

I: Ja. Men var de også børn eller hvad?

Ramaa: Nej de var voksne. Jeg husker dem som store brød øh store mænd (griner). Kronragede øh og det der store dunjakke, det der 80'erne og 90'erne, man havde. Meget mørkegrøn jakke. Korte øh jakker, kan jeg huske, og det er derfor, de var Grønjakker, ikke? Og de antastede os verbalt, kan jeg huske. Men i skolen, lærerne der var, altså der var ikke noget. ... Altså det var jo ikke, fordi at lærerne gjorde så meget ud af at særbehandle os. Øh jeg husker bare også øh, jeg har gået i fire folkeskoler, fem folkeskoler, jeg husker, at lærerne bare introducerede os, og så var det bare det.

Ramaa husker tydeligt, hvordan Grønjakkerne, som var voksne, kronragede mænd, antastede hende og hendes søster ved det lokale supermarked – og stadig i dag mærker hun ubehaget ved at blive chikaneret som barn. I Ramaas genfortællinger af disse chikanesituationer finder vi, at hun knytter dem til, at de var en stor gruppe af flygtninge, som blev tildelt bolig i samme område, så de “fyldte meget i gadebilledet”. Det tydeliggør racialiseringsprocessen, hvori hun og andre migranter på daværende tidspunkt ikke kunne blende ind i gadebilledet – men altid stak ud pga. deres udseende. Når hun tænker tilbage, kan hun stadig forarges over, hvordan voksne mænd kunne gøre det mod børn. Hun husker til gengæld, at lærerne var “varme og søde” i skolen i Gjellerup, og hun værdsatte sine skolekammerater rigtig højt, da hun var taknemlig for, at de ikke udsatte hende for racisme,

som Grønjakkerne gjorde. Men hendes oplevelser af racisme i lokalsamfundet var ikke et emne, som de behandlede i skolen. Desuden oplevede Ramaa, at de ikke gjorde noget særligt ud af at introducere dem eller tage særligt hensyn til, at de var nytilkomne migrantelever i den ordinære klasse. Hun erindrer, at hun særlig i starten havde behov for at lære de sociale normer. Ramaa flyttede skole en del gange, fordi familien flyttede rundt i landet, når faren skiftede job. På de fleste skoler oplevede hun bare en kort introduktion, og derefter måtte hun passe sig selv og være opsøgende i forhold til at danne nye sociale relationer. I forhold til sociale relationer følte hun sig meget isoleret – særlig i de to år på Strandvejs-skolen på Østerbro i København. I erindringerne om skolelivet siger hun, at alle de tre migrantelever, der gik i hendes klasse, blev drillet, fordi de af de hvide majoritets elever blev anset som værende anderledes både kulturelt og af udseende. Her oplevede hun i høj grad en racisme, som ikke var direkte verbaliseret i skolen, men samtidig blev migranteleverne ekskluderet fra klassefællesskabet.

Det var først, da familien flyttede til Albertslund på Vestegnen, at hun følte sig mere tilpas, og at det sociale aspekt ikke længere var en udfordring for hendes trivsel i skolen.

Ramaa: Det var en meget bedre oplevelse, for nu kom man endelig til Vestegnen, hvor der var nogle, som lignede en selv. Men jeg trives meget bedre på den skole, fordi der er nogle andre tyrkiske børn også. Øh, og klassen kunne jeg bedre lide, fordi jeg lavede også fritids øh, eller vi legede sammen (...) Og hvis jeg ikke ville de danske børn, så kunne jeg bare gå til nogle andre, der lignede mig mere eller mindre. Vi var jo ikke af samme kultur, men vi lignede meget mere hinanden, end jeg lignede danskerne.

På Vestegnen følte hun sig mere hjemme, da der var flere børn, der 'lignede' hende selv, og derfor var hun ikke lige så afhængig af at skulle lege med hvide majoritets elever i klassen. At der var børn, der lignede hende mere, betyder for Ramaa, at der var flere børn med migrantbaggrund og flere børn med arbejderklassebaggrund. Hun skelner også mellem de forskellige etniske migrantgrupper i Albertslund og siger, at selvom de ikke havde samme kultur, så følte hun, at hun mere lignede de andre migrantelever og delte en form for fællesskab. Dette kan ses i lyset af, hvordan hun gennem sin skoletid på forskellige skoler har erfaret forskelssætninger mellem de hvide og ikke-hvide elever i skolen.

KØNNEDE RACIALE ERFARINGER MED SKOLEGANG

På trods af den stigende pædagogiske opmærksomhed på racisme og de igangsatte antiracistiske interventioner kan det ud fra de levede erfaringer fra migrantselevers skoleerindringer diskuteres, hvorvidt disse pædagogiske stemmer og tiltag kunne modvirke og overdøve den stigende racisme, der fandt sted i det offentlige rum. Derudover kan de levede erfaringer fra migrantselevers skoleerindringer tilføje, at skolen også var en arena for racisme, der ofte blev negligeret. Med de antiracistiske pædagogiske interventioner og eksperimenter (f.eks. to-kulturelle klasser) ses det også, at racisme søgtes håndteret i folkeskolen. Men hvilken indflydelse disse pædagogiske intentioner og eksperimenter havde på at mindske racisme, og i hvilket omfang, er svært at vurdere. De levede skoleerfaringer indikerer, at elever der fik tilbudt undervisning i modtagelsesklasse, i et vist omfang var 'beskyttet' i en kort periode. Resten af deres skolegang bar særlig for drenge præg af den hårde racistiske tone og vold, som også blev rapporteret gennem medierne og fandt sted i andre offentlige rum. Harriet Bjerrum Nielsen beskriver, hvordan klasserumsforskningen i 1970'erne og 1980'erne havde fokus på pigernes position som usynlige og drenges som synlige.⁴⁸ Hvis jeg kigger på migranteleverne, kan det ligeledes ses, at migrantdrengenes position er meget synlig i skolen ift. fysisk vold, når de oplever racisme.

SAMMENFATNING

I denne artikel er det blevet undersøgt, hvordan migrantelever erfarede de sociale aspekter i skolen i relation til den racisme, de oplevede i deres lokalsamfund, og hvordan migrantelevers oplevede racisme blev en central del af skolens socialisering af migrantelever, hvor igennem kategorierne race og køn sammenvæves. Analysen af skoleerindringerne viser, at der er stor forskel på, hvordan mandlige og kvindelige migranter erfarede racisme og drillerier i og uden for skolen i 1980'erne. De mandlige tidligere migrantelevers erfaringer er præget af fysisk vold, og at de ofte tog til genmæle/forsvarede sig, mens de kvindelige tidligere migrantelever oplevede racisme og drillerier på mere subtile og verbale måder. Men en gennemgående tendens er, at de tidligere elever oplevede at være overladt til sig selv i forhold til håndtering af racisme og drillerier – og nogle gange er skolen endda medproducent af subtil racisme. I forhold til det sociale aspekt i skolen viser analysen, at migrantelever søgte kammeratskaber blandt de hvide elever for på den måde at kunne beskytte eller mindske racismen. Analysen kan ud fra oral history-interviews således vise, hvordan skolepraksissen fra et migrantelevperspektiv i 1980'erne var med til at negligere og medproducere racisme og racial

48 Bjerrum Nielsen 2011.

forskelssætning. Når disse erfaringer med racisme sættes ind i en større historisk kontekst, ses det, at skolen i en vis udstrækning reproducerede den racistiske vold og den stigende racisme, der fandt sted i 1980'erne. Dette på trods af, at der var modstemmer og antiracistiske interventioner organiseret igennem faglige foreninger i praksis fra den pædagogiske verden.

SUMMARY

Danish public school has since the 1970s' focus on inclusion of work migrants' children of for instance through national legislation about the establishment of reception class for newly arrived student or special social initiatives at schools in 'migrant dense' area. Both the academic and social dimensions of migrants schooling were in focus such as having friendship across 'culture' differences was also stressed in schooling. This article has it specific focus on how migrant students experienced the focus on the social aspects in school in relation to the racism they experienced in their community (for instance to being teased in school because of their skin colour or got chased by the 'Grønjakkerne' in and outside school). The article builds primarily on oral history interviews with the former migrant student who arrived in the Danish public school in the 1980s. The article analyses the public schools handling of racism from a (former) student perspective – a perspective, which has been neglected in the historical research about the reception of migrants in public schooling. The article explores how the school's handling of migrants' experienced racism in and outside school become a vital part of the schools' gendering and racializing socialization of migrant students.

Jin Hui Li, f. 1986, cand.mag. i pædagogik fra Københavns Universitet 2011, ph.d. i uddannelsessociologi fra Aalborg Universitet i 2018. Ansat som adjunkt ved Institut for Kultur og Læring, Aalborg Universitet. Forsker i uddannelse og migration inden for velfærdsstaten. De væsentlige publikationer er: *Shaping Ideals of Future Citizenry in Transnational Higher Education – An analysis of the formation of student subjectivities in a new transnational institutional environment* (2018) og *“Feeling strange” – Oral histories of newly arrived migrant*

children’s experiences of schooling in Denmark from the 1970s to the 1990s. Paedagogica Historica (2021) skrevet sammen med Mette Buchardt.

LITTERATUR

- Bak, Sofie Lene (red.) (2016), *Oral History i Danmark*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Bjerrum Nielsen, Harriet (2011), *Skoletid: Piger og drenge fra 1. til 9. klasse*. 1. udgave. Professionsserien. København: Akademisk Forlag.
- Blum, Jacques i samarbejde med Lene Frøslev (1986), *Racisme på dansk*. Viborg: Samfundsfagsnyt.
- Buchardt, Mette (2016), *Kulturforklaring: Uddannelseshistorier om muslimskhed*. København: Tiderne Skifter.
- Clausen, Inger M. (1982), Undervisning af indvandrelever i folkeskolen: Lovgrundlag og problemer. I: Gerd Gabrielsen & Jørgen Gimbel (red.), *Dansk som fremmedsprog* (s. 23-49). Undervisningsserien / Danmarks Lærerhøjskole, 6. København: Lærerforeningernes Materialeudvalg.
- Clausen, Inger M. (1985), Antiracistisk Skolepolitik. I: *LUFÉ-Tema: Interkulturel Undervisning*, s. 7-11.
- Clausen, Inger M. (1986), *Den flerkulturelle skole. Om interkulturel, antiracistisk undervisning*. København: Gyldendal.
- Clausen, Inger M. og Christian Horst (1987), Udvikling frem mod en interkulturel pædagogik. I: *Dansk Pædagogisk Tidsskrift*, vol. 35 (3), s. 97-105.
- Collins, Patricia Hill og Sirma Bilge (2016), *Intersectionality*. Cambridge: Polity.
- Connell, Raewyn (2002), *Gender*. Malden MA; Cambridge UK: Blackwell Publishers; Polity Press.
- Indvandrerne Fællesråd i Danmark (1980), *Indvandrernes forslag til løsning af deres problemer i Danmark*. København.
- Jensen, Poul Erik, Kirsten Krogh-Jespersen, Anne Mette Kruse, Niels Reinsholm og Kirsten Reisby (1984), *Skoleliv - Pigeliv*. Unge Pædagogers Serie. Bind 41. København: Unge Pædagoger.
- Kirkernes Raceprogram (1972), *Kampen mod racismen* (oversat fra svensk af Aagot Bohn). Århus: Kirkernes Raceprogram.
- Kristiansen, Marianne (1980), De stille piger: mindreværd, selvværd - pigefrigørende pædagogik. I: *Kontext*, 40, s. 85-140.
- Larsen, Kirsten og Harriet Bjerrum Nielsen (1982), Små piger, søde piger, stille piger. I: *Kontext*, 43, s. 6-28.
- Li, Jin Hui (2021), The lived class and racialization - histories of 'foreign workers' children's' school experiences in Denmark. I: *Nordic Journal of Studies in Educational Policy*. DOI: 10.1080/20020317.2021.1985413
- Li, Jin Hui og Ahrong Yang (2022), Racialisering. I: *Normkritiske perspektiver i pædagogisk praksis*. København: Hans Reitzel.
- Madsen, Jacob Gaarde (2004), Mediernes konstruktion af flygtninge- og indvandrerspørgsmålet. Magtudredningen.
- McLeod, Julie (2016), Memory, Affective Practice and Teacher Narratives: Researching Emotion in Oral Histories of Educational and Personal Change. I: Michalinos Zembylas & Paul A. Schutz (red.), *Methodological Advances in Research on Emotion and Education* (s. 273-84). Cham: Springer International Publishing
- Myong, Lene (2007), Hvid avantgardemaskulinitet og fantasien om den raciale Anden. I: Jette Kofoed & Dorthe Staunæs (red.), *Magtballader: 14 fortællinger om magt, modstand og menneskers tilblivelse* (s. 197-220). København: Danmarks Pædagogiske Universitetsforlag.
- Osanami Törngren, Sayaka (2018), Playing the Safe Card or Playing the Race Card? Comparison of Attitudes towards Interracial Marriages with Non-White Migrants and Transnational Adoptees in Sweden. I: *Comparative Migration Studies*, vol. 6 (1), s. 10.
- Pedersen, Maria Libak (2019), Joining and Leaving Gangs in Denmark - Four Empirical Papers. I: *Dansk Sociologi*, vol. 30 (2), s. 109-12.

- Perks, Robert og Alistair Thomson (2016), *Interpreting Memories*. I: Robert Perks & Alistair Thomson (red.), *The Oral History Reader* (s. 297-310). London: Routledge.
- Søndergaard, Dorte Marie (2005), Making Sense of Gender, Age, Power and Disciplinary Position: Intersecting Discourses in the Academy. I: *Feminism & Psychology*, vol. 15 (2), s. 189-208. <https://doi.org/10.1177/0959353505051728>.
- Steen Pedersen, Anette og Inger Frimodt-Møller (1983), *Piger i gymnasiet og på HF: Overlevelse eller frigørelse?* Forum for Kvindeforskning. Sænummer, 2. Gadstrup: Emmeline.
- Svane Hansen, Carsten (1992a), *Rejs hjem din hund!* 1. udgave. Om et Danmark i racismens skygge. Kirkernes Raceprogram.
- Svane Hansen, Carsten (1992b), *Tal dansk din hund!* 1. udgave. Om et Danmark i racismens skygge. Kirkernes Raceprogram.
- Vertelyte, Mante og Dorthe Staunæs (2021), From Tolerance Work to Pedagogies of Unease: Affective Investments in Danish Antiracist Education. I: *Nordic Journal of Educational Policy*.
- Willis, Paul E. (1977), *Learning to Labour: How Working Class Kids Get Working Class Jobs*. Aldershot: Ashgate.
- Øland, Trine (2012), 'Human Potential' and Progressive Pedagogy: A Long Cultural History of the Ambiguity of 'Race' and 'Intelligence'. I: *Race Ethnicity and Education*, vol. 15 (4), s. 561-85.